

O‘RTA OSIYO ARXEOBOTANIKASINING O‘RGANILISH

Badirdinov Doston Rustam o‘g‘li

O‘zbekiston Fanlar akademiyasi Milliy arxeologiya markazi tayanch doktoranti

E-mail: dastan.badirdinov@gmail.com

ANNOTATSIYA

Hozirgi kunda arxeologiyaning boshqa sohalari kabi arxeobotanika sohasiga ham alohida e‘tibor qaratilgan. Qadimda insonlar iste‘molida mavjud bo‘lgan o‘simliklar haqida bilish ham xuddi boshqa tarixiy topilmalar, buyumlarga qiziqish kabi muhimdir. Yaqin yuz yillik qisqa davrdan boshlab arxeologik topilmalarda o‘simlik qoldiqlarni o‘rganish ishlari olib borildi. Bu ish arxeobotanika sohasini o‘rganilish haqida qisqagina ma‘lumot berib o‘tish uchun tayyorlangan.

Kalit so‘zlar: Arxeobotanika, qadimgi o‘simliklar, Markaziy Osiyo.

Yevropa o‘nlab yillar davomida olib borilgan arxeobotanik tadqiqotlaridan foyda oldi va yuzlab arxeologik joylarning cho‘kindi jinslari tahlil qildi. Ba‘zi hollarda to‘plangan ma‘lumotlar to‘plamlari o‘nlab yillar davomida muhokama qilish uchun ishlatiladi. Bundan tashqari, so‘nggi yigirma yil ichida Sharqiy Osiyoda, ayniqsa Sharqiy Xitoyda, arxeobotanik tadqiqotlar soni sezilarli darajada oshdi.

Biroq, Markaziy Osiyodagi bo‘shliq ya‘ni izlanish ishlari asosan so‘nggi bir necha yilgacha saqlanib qoldi, ushbu sohada kashfiyotga qiziqqan tadqiqotchilar soni bugungi kunda ko‘paymoqda.

1920-yillarning boshlaridan Nikolay Ivanovich Vavilov va V. Gordon Chiddan boshlab, ko‘plab tadqiqotchilar qishloq xo‘jaligining kelib chiqishi va uning dunyoga tarqalishini o‘rgandilar. O‘tgan asrda qishloq xo‘jaligi tarqalishining ko‘pgina xronologiyalari tuzib chiqilib, geografik jihatdan xaritaga tushirildi. Ushbu mavzu bo‘yicha o‘rganilmay qolgan eng katta hududlardan biri bu Markaziy Osiyo,

Mo‘g‘uliston va g‘arbiy Xitoy hududidir. Ushbu sohani ba’zi tadqiqotchilar “Markaziy Osiyo bo‘shligi” deb atashgan. Ushbu bo‘shliq geografik hududi sharqdan - g‘arbga qariyb 4000 kilometrni tashkil qiladi va kamida 4 ming yilni qamrab oladi.

Ushbu mintaqadagi kam sonli tadqiqotlar, dunyodagi eng qadimgi arxeobotanik tahlillardan biri Markaziy Osiyoning janubida o‘tkazilgan deb hisoblasak bo‘ladi. Rafael Pumpelining 1904-yildagi ekspeditsiyasidan boshlab Markaziy Osiyoning janubida qishloq xo‘jaligi neolitdan boshlanganligi qabul qilindi(Pumpelly, Raphael 1908). Ushbu mintaqada arxeobotanik o‘rganish usullarining etishmasligi, shubhasiz, Sovet Ittifoqi qulaganidan keyin olib borilayotgan arxeologik tekshiruvlarning umuman sustligi bilan bog‘liq bo‘lsa-da, so‘nggi ikki o‘n yillik ichida zooarxeologiya singari boshqa usullar ham tatbiq etilgan. Zooarxeologik tadqiqotlar Yevroosiyo hayvonlarini xonakilashtirish(Benecke, Norbert. 1997) va ilk chorvadorlar tomonidan ishlatilgan podalar tuzilishini paydo bo‘lishini tushunishda muhim ahamiyatga ega bo‘ldi(Bendrey, Robin. 2011). Ilgari uy hayvonlari qoldiqlari sof cho‘pon ko‘chmanchiligining idealizatsiyalashgan kontseptsiyasi bilan parchalangan arxeologik yozuvlarda mavjud bo‘lgan narsalar o‘rtasidagi analitik aloqani muhokama qilish uchun ishlatilgan(Shilov 1975). Bu qisman Kopettog‘ etaklarining shimolidagi O‘rta Osiyoni arxeologik joylarida olib borilgan botanik tekshiruvlarini to‘xtatib qo‘ygan pastoral soha sifatida qabul qilishiga bog‘liq bo‘lishi mumkin. 1991 yilda Sovet Ittifoqi tarqatib yuborilguniga qadar ozgina amerikalik yoki g‘arbiy Yevropa arxeologlari tadqiqot olib borish uchun Sovet davlatlariga kira olishgan(Anthony, David.1995). Sovet olimlari bir nechtasini inobatga olmaganda (Lisitsina 1984 va Pashkevich 1984) poleoetnobotanik izlanishlarga va flotatsiya ishlariga deyarli e’tibor qaratishmagan, ular ko‘pincha o‘simlik qoldiqlari yoki urug‘larini sopolda qoldirgan izlarini o‘rganishgan. Biroq so‘nggi 15 yil ichida Yevroosiyo dashtida o‘tkazilgan hamkorlikdagi tadqiqotlar chorvachilik, aholi punktlari va ichki iqtisodiyotga yangi e’tiborni kuchaytirdi. Ushbu hamkorlikdagi izlanishlar bronza va temir asrlarida Yevroosiyaning ko‘chib yuruvchi chorvadorlarini yanada kengroq o‘rganish va bronza

davridan temirga o‘ta muhim o‘tish davrida murakkab iqtisodiyotlarni tiklashda yangi imkoniyatlar yaratdi.

Arxeologik qishloq xo‘jaligi bo‘yicha sovet va postsovet tadqiqotlari deyarli faqat qishloq xo‘jaligi qurollarini (o‘roq va ketmon kabi o‘rim-yig‘im qurollari yoki silliqdash qurollari) aniqlashga qaratilgan edi, (Berdyev 1968; Korobkova 1981; Lisitsina 1981: 352;) yoki sopol ustidagi don izlariga e‘tibor qilishardi (Pashkevich 1984).

Markaziy Osiyoning janubidagi mavjud bo‘lgan jamiyatlarning iqtisodiy tizimidagi madaniy o‘simliklar haqidagi munozaralarda foydalanilgan yana bir dastlabki dalil qadimgi sug‘orish kanallarini aniqlash edi. Lisitsina (1969, 1981) oddiy sug‘orish inshootlari O‘rta Osiyoning janubida neolit yoki erta eneolit davridayoq mavjud bo‘lgan (Namozgoh II - IV, miloddan avvalgi to‘rtinchi ming yillikning o‘rtalari) deb ta’kidlaydi. Keyinchalik shimolda, Qozog‘istonda Akishev (1969) Oqtas 2 joylashgan joyda sug‘orish kanallarini aniqladi. Shuni ham ta’kidlash kerakki, kemalarda donlarning bir qator tasodifiy topilmalari bir necha o‘n yilliklarda olib borilgan keng ko‘lamli va muntazam Sovet davri qazishmalaridagi sayt hisobotlarida qayd etilgan. . Biroq, ushbu hisobotlarni bugungi standartlarga nisbatan tez-tez ishlash qiyin; ular tez-tez radiokarbon bilan tanishish odatiy bo‘lganidan oldin qayd etilgan, fotosuratlar olinmagan va to‘liq taksonomik identifikatsiyalash kamdan-kam uchraydi. Masalan, O‘rta bronza davri bo‘lgan Arkaim va Alandskoydagi bug‘doy va supurgi jo‘xori tariqlarining topilmalari. (Gadyuchenko 2002). Ushbu usullar bugungi standartlarga mos kelmasa ham, shuni ta’kidlash kerakki, Sovet qazish usullarining aksariyati o‘ta tizimli va o‘z vaqtidan ilgari bo‘lgan, shuning uchun bugungi kunda foydali ma’lumotlar uchun ushbu qazishma hisobotlarini doimiy ravishda kuzatib borish kerak.

1990-yillarning boshlari va o‘rtalarida Kopettog‘ tog‘lari etaklarida va Qoraqum cho‘lining vohalarida joylashgan bir nechta qishloq joylarda flotatsiya texnikasi amalga oshirildi. Ushbu seminal tadqiqotlar orasida Anov (Harrison 1995), Joytun

(Harris va boshq. 1993, 1996; Harris va Gosden 1996 [ushbu tadqiqot neolitga bag‘ishlangan]) va Gonurtepa (Moore va boshq. 1994) Turkmaniston, O‘zbekistonda Jarqo‘tan (Miller 1999) va Tojikistonning Sarazm (tadqiqotlari G. Willcox tomonidan 1991-yilda o‘tkazilgan). Willcox ning Sarazmdagi ishi Sovet Markaziy Osiyo davlatlarida muntazam flotatsiyani amalga oshirish bo‘yicha yagona ko‘p tarmoqli xalqaro hamkorlik loyihalarini namoyish etadi. Sarazmda qazish ishlari 1977-yilda boshlangan va Fransiya va Amerika jamoalari bilan hamkorlikda bosqichma-bosqich davom etgan (Besenval 2001; Razzoqov 2008). 1990-yilda Willcox ushbu erga fransuz va sovet qo‘shma loyihalarining bir qismi sifatida tuproq namunalarini yig‘ish uchun tashrif buyurgan (Besenval 2001; Lyonnet va Isakov 1996). Tadqiqot tugaganidan bir yil o‘tib Sovet Ittifoqi tarqatib yuborilganligi sababli, hisobot 2013-yilgacha to‘liq nashr etilmadi (Spengler va Willcox 2013).

Namazgohda madaniyati qishloqlarining zanjiri bo‘ylab janubda yanada kengroq tadqiqotlar o‘tkazildi. Murg‘ob vohasidagi Gonurtepa joyida 1989-yilgi dala mavsumi davomida Qo‘shma Shtatlar hamda Turkmanistondan kelgan tadqiqotchilarni o‘z ichiga olgan xalqaro loyiha V. I. Sarianidi tomonidan boshqarilgan. Ushbu loyihaning maqsadi "uy xo‘jaligi va ustaxona chiqindilarining qoldiqlarini o‘rganish orqali o‘simlik va chorvachilik mahsulotlarini etishtirish va tarqalish tizimini qayta qurish" edi (Moore va boshq. 1994). Ushbu loyiha bo‘yicha Naomi va Miller tomonidan o‘tkazilgan botanika tahlilining qisqacha mazmuni Moore va uning hamkasblari tomonidan 1994-yilda chop etilgan maqolada e‘lon qilingan. Hozirda O‘zbekiston arxeologiyasida ham arxeobotanika sohasiga e‘tibor qaratilgan va izlanish olib boradigan olimlar ham yetishib chiqmoqda.

Adabiyotlar.

1. Pumpelly, Raphael, ed. 1908. Explorations in Turkestan: Expedition of 1904, Prehistoric Civilizations of Anau. Volume two. Washington: Carnegie Institution of Washington.

2. Benecke, Norbert. 1997. Archaeozoological Studies on the Transition from the Mesolithic to the Neolithic in the Northern Pontic Region. *Anthropozoologica* .
3. Bendrey, Robin. 2011. Some Like it Hot: Environmental Determinism and the Pastoral Economies of the Later Prehistoric Eurasian Steppe. *Pastoralism* 1(8)
4. Shilov, V. P. 1975. Models of Pastoral Economies in the Steppe Regions of Eurasia in the Neolithic and Early Bronze Ages [in Russian]. *Sovietskaya Arxeologiya*.
5. Anthony, David. 1995. Is there a Future for the Past? An Overview of Archaeology in Western Russia and Ukraine. *Journal of Archaeological Research* 3(3)
6. Akishev, K. A. 1969. Winter Settlement and Dwelling of Ancient Wusun (in Russian.) *Izvestia AN Kaz SSR Ser. obshestv* 1.
7. Lisitsina, Gorislava N. 1969. The Earliest Irrigation in Turkmenia. *Antiquity* XLIII:279. Lisitsina, Gorislava N. 1981. The History of Irrigation Agriculture in Southern Turkmenia. In *The Bronze Age Civilization of Central Asia: Recent Soviet Discoveries*. Philip L. Khol. New York: M. E. Sharpe, Inc.
8. Harrison, N. 1995. Preliminary Archaeobotanical Findings from Anau, 1994 excavations. Progress Report, Harvard IuTAKE Excavations at Anau South, Turkmenistan.
9. Harris, D., V. Masson, Y. Berezkin, M. Charles, C. Gosden, et al. 1993. Investigating early agriculture in Central Asia: New Research at Jeitun, Turkmenistan. *Antiquity*.
10. Harris, D., C. Gosden, and M. Charles. 1996. Jeitun: Recent Excavations at an Early Neolithic Site in Southern Turkmenistan. *Proceedings of the Prehistoric Society*.
11. Moore, Katherine, Naomi F. Miller, Fredrik T. Heibert, and Richard H. Meadow. 1994. Agriculture and Herding in Early Oasis Settlements of the Oxus Civilization. *Antiquity*.
12. Miller, Naomi. 1996 unpublished. Plant Remains from Tuzusai and Talgar City, Kazakhstan, 1994 and 1995 seasons University of Pennsylvania Museum – MASCA Museum Applied Science Center for Archaeology – Ethnobotanical Laboratory Report

16. 1999. Agricultural Development in Western Central Asia in the Chalcolithic and Bronze Ages. Vegetation History and Archaeobotany.
13. Willcox, George. 1991. Carbonized Plant Remains from Shortughai, Afghanistan. In *New Light on Early Farming: Recent Developments in Palaeoethnobotany*. J. M. Renfrew.
14. Besenval, R. 2001. Brève notice sur la coopération Archéologique Franco-Tadjike. Cahiers
15. Razzokov, A. 2008. Sarazm. Dushanbe: Institute of History, Archaeology, and Ethnography. Dushanbe, Tajikistan: Academy of Sciences of Tajikistan A. Donish History, Archaeology and Ethnographic Institute.
16. Lyonnet, B. and A. I. Isakov. 1996. Sarazm (Tadjikistan) Céramiques: Chalcolithique et Bronze Ancien. Paris: De Boccard.
17. Spengler, Robert N., III, and George Willcox. 2013. Archaeobotanical Results from Sarazm, Tajikistan, an Early Bronze Age Village on the Edge: Agriculture and Exchange. *Journal of Environmental Archaeology*.

